

Komplex predikátumok az udmurtban

Horváth Laura

Össznyelvész Konferencia

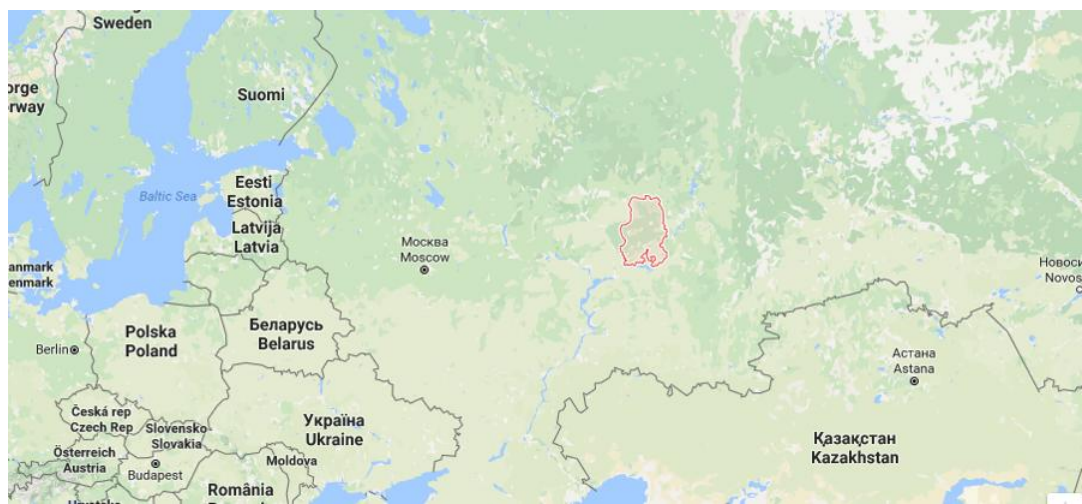
2020. 12. 22.

Az előadás felépítése, korpusz

- Az udmurt nyelv és beszélői
 - A grammatikalizálódott *-sa* konverbiumszerkezetek aspektuális jellemzői
 - Areális, tipológiai párhuzamok
 - A többigés szerkezetek jellemzői: szeriális igék, konverbiumszerkezetek
 - A grammatikalizálódott határozói igeneves szerkezetek mint komplex predikátumok
-
- Udmurt Corpora (UdmCorp.) főkorpusza: 7/9,5 millió token
 - Kérdőívek (2015, 2016, Izhevsk)
 - Interjúk (2015, 2016, Ulyn Juri)

Az udmurt nyelv és beszélői

- Orosz Föderáció: Udmurtia, Tatár Köztársaság, Baskíria, Marij El, Kirovi Terület, Permi Határterület
- finnugor nyelvcsalád permi ága
- Volga-Káma Sprachbund
- Beszélők száma:
 - 2002: 463 837
 - 2010: 324 338
- 'fenyegetett'
(ELCAt/ELP),
'határozottan veszélyeztetett'
(Moseley 2010)



-sa konverbiumos szerkezetek

- határozói alárendelés: egyidejűség, elő-vagy utóidejűség, módhatározói alárendelés (Georgieva 2018: 87)

(1) škola-me jıl̥pumja-sa gorod-e košk-i.
iskola-ACC.1SG befejez-CVB város-ILL elmegy-PST.1SG
'Miután befejeztem az iskolát, a városba költöztem' (UdmCorp.)

(2) Galina lobı-sa rajcentr-e košk-i-z.
Galina repül-CVB megyeközpont-ILL elmegy-PST-3SG
'Galina repülve ment el a megyeközpontba.' (UdmCorp.)

Grammatikalizálódott *-sa* konverbiumos szerkezetek az udmurt aspektusrendszerben

1.

- Irány + PFV
- Lexikális jelentés: CVB

(3) *śin* *až- išt- im* *lobžĭ-sa* *košk-i-z* .
szem előtt-ELAT-1SG elrepül-CVB elmegy-PST-3SG
‘Elrepült a szemem előtt.’ (UdmCorp.)

(4) *durińci-os čin-li* *ćida-tek* *lobĭ-sa* *košk-o-zy*.
darázs-PL füst-DAT elvisel-CVB.NEG repül-CVB elmegy-FUT-3PL
‘A darázsak nem fogják elviselni a füstöt és el fognak repülni.’
(UdmCorp.)

2.

- Állapotváltozás, PFV

(5) peša-sa ik košk-i.
izzad-CVB PCL elmegy-PST.1SG
‘Leizzadtam.’ (UdmCorp.)

3.

- közös mód-, aspektus- és időbeli tulajdonságok: jelölés ált. a 2. tagon (segédige):

(6) beren ogjaulońńi-ja-zi biźi-sa košk-o, pe, val.
vissza kollégium-ILL-3PL fut-CVB elmegy-PRS.3PL PCL AUX.PST
‘(Ha megláttak egy fiút, a szoknyájukkal az arcukat eltakarva) visszafutottak a kollégiumukba.’ (UdmCorp.)

(7) gažet-žurnal-jos-iś so-li siź-em stat’ja-os-ti
újság-PL-ELA ő-DAT szentel-PTCP cikk-PL-ACC
kuddir as-li-z vandi-li-sa kel’ti-l-i-z
néha maga-DAT-3SG vág-FQV-CVB hagy-FQV-PST-3SG
‘Néha kivágta a cikkeket az újságokból erről [horgászásról]’ (UdmCorp.)

Areális háttér

- Volga–Káma-vidék (Sprachbund): törökségi (tatár, baskír, csuvas) és finnugor nyelvek (udmurt, mezei és hegyi mari) (l. pl. Johanson 2011, Bradley 2015)
- pl. helyzetigék, mozgást jelentő igék, fázisigék

(8) tatár

Bez	Kazan-da	yaš-əp	jat-a-byz
mi	Kazany	él-PRS.CVB	fekszik-PRS-PL

‘Kazanyban élünk.’ (Ersen-Rasch 2009: 167)

(9) udmurt

malj mon	so	sovremennoj	liťeratura-jez
miért én	DET	modern	irodalom-ACC
lidžisa		kiľp-išk-o (...)	
olvas-CVB		fekszik-PRS-1SG	

‘Miért olvasok mindig modern irodalmat’, [érthetetlen](Adatközlő)

Tipológiai vonatkozások

(10) aźlo	jua-sa	ug	kiŋʹʹ-o	val,
régen	kérdez-CVB	NEG.PRS	fekszik-CNG.3PL	AUX.PST
luška-lo	no	tiŋi.		
elrabol-3PL	és	PCL		

‘Régen nem volt szokás kérdezni, hanem elrabolták [a nőket] és kész.’
(UdmCorp.)

- Helyzetige > aspektusjelölő: tipológiailag általános (Heine & Kuteva 2002: 193–4, 276–9, 280–2)
- Spanyol progresszív: főige (estar ‘áll, elhelyezkedik’)+ határozói igenév > összetett igealak (ragozott ige: segédige, CVB: lexikális jelentés (Bybee 2010: 148, l. még Kranich 2010: 115)

(11) [estar]_{verb} [VERB+ndo]_{comp} -> [estar+VERB+ndo]_{verb progressive}

Tipológiai vonatkozások

(12) Északi paiute: wami ‘áll.DL’-> IPFV

n̥iga-wami

táncol-CONT.DL

‘Ők (ketten) táncolnak.’ (Thornes 2011: 34)

- ‘fekszik’, ‘ül’: ált. megtartják a lexikális helyzetigei jelentésüket (i.h.)

(13) oono tiwau umi na-tiničui-pokwa-ʔyakwi

akkor is 3.PL MID-történetet_mesél-fekszik.PL-HAB

‘És akkor ők feküdni szoktak történeteket mesélve.’ (Thornes 2011: 32)

- udmurt: kontextusfüggő
 - a *kiľʹni* ‘fekszik’ lexikai jelentése nem mindig szűrődik be
 - *siľini* ‘áll’, *pukiņi* ‘ül’: ált. megtartja eredeti poszturális jelentését is (álló, ülő helyzetben végzett imperfektív cselekvés)

Többigés szerkezetek

- segédigés szerkezetek; szeriális igék; ige + CVB
- szeriális igék: „igék sorozata, melyek egy predikátumként viselkednek, mindenféle alá-és mellérendelést jelző elem, szintaktikai kapcsolat nélkül” (Aikhenvald 2006: 1), tulajdonságai (Dixon 2006):
- több mint egy igéből áll, de egy eseményt fejez ki
- minden tag mint önálló ige is megjelenhet a mondatban
- nincs semmiféle grammatikai jelölőelem a tagok között
- egy predikátumként működik: ált. egy intonációs egység; közös mód-, mondalitás-, aspektus- és időbeli tulajdonságok (jelölve vagy csak az egyik vagy mindkét tagon), kérdés: lehetséges az egész szerkezetre, nem kizárólag az egyik tagra
- a tagok legalább egy közös argumentummal rendelkeznek
- a tagok összekapcsolódhatnak, de maradhatnak külön szavak is
- a szerkezettagok közvetlenül követhetik egymást, de nem feltétlenül

Szeriális igék, komplex predikátumok

- „aszimmetrikus típus”: major verb (nyílt osztály), minor verb (zárt osztály); gyakran grammatikalizálódnak
- „szimmetrikus típus”: mindkét tag nyílt osztálybeli; gyakran lexikalizálódnak
- Konverbiumszerkezet konverbiumjelölőjének elvesztése után → szeriális igék (Tupí-Guaraní nyelvek egy része, l. Aikhenvald 2011: 14)
- CVB-szerkezetek ~ szeriális igék (Bisang 1995, Amha & Dimmendaal 2011, Aikhenvald 2011), főleg: „aszimmetrikus” típus (1.zárt 2. nyílt igeosztály): grammatikalizáció aspektuális jelölőkké/irányjelölőkké (segédige, l. Aikhenvald 2011) (<- fázisigék, mozgásigék, helyzetigék: light verb, l. pl. Drude 2011, Bradley 2015)
- mari szeriális igék (1994), udmurt sparennyje glagoly (Kel'makov 1975), aspektuális segédigés konverbiumszerkezetek (Horváth 2011)
- Grammatikalizálódott konverbiumszerkezetek: komplex predikátumok (l. pl. Drude 2011: 214)

Segédigék és grammatikalizáció

- Segédige: „tisztán grammatikai jelentés” (Aikhenvald 2011: 17)
- Udmurt: a grammatikalizációs skála különböző fokán lévő szerkezetek (ugyanaz a szerkezet is kontextustól függően különböző mértékben lehet grammatikalizálódott)
- nincs fonetikai redukció
- kirgiz: a grammatikalizálódott és az adverbiális konverbiumszerkezeteknek más prozódiai tulajdonságaik vannak (Johanson 1995: 315)

(14) oqu-p tur-d-u
 olvas-CVB áll-TRM.PST-3SG

1. Ő olvasott [folyamatosan].
2. Ő olvasott és [aztán] felállt.

- Udmurt?
- pragmatikai implikációk, szituációs kontextus

Kontextus és pragmatika

(15) piǰesjašk-i no ućki-sa kiǰ'ǰ-išk-o
letérdel-PST.1SG és néz-CVB fekszik-PRS-1SG

‘Letérdeltem és néztem.’ (UdmCorp.)

*‘Letérdeltem és néztem fekve.’

(16) 2 čas olomar daurti-sa kiǰ'ǰ-i-zi :)
2 óra valami időt_tölt-CVB fekszik-PST-PL3

‘Valamit csináltak két óráig.’ (UdmCorp.)

*‘Valamit csinálva feküdtek két óráig.’

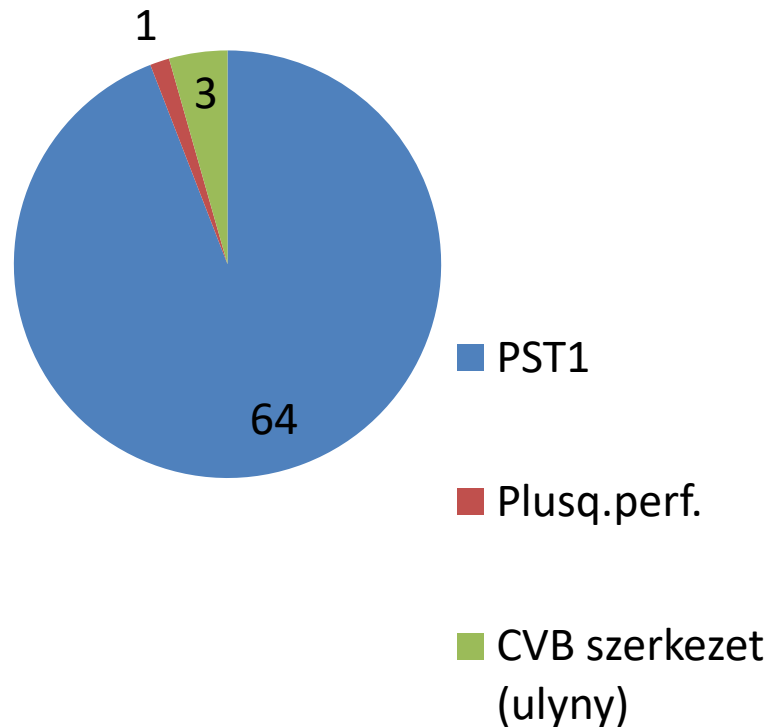
- kontextus: egy együttes próbája
- kontextus hiánya esetén nem mindig lehetséges az értelmezés

Időben behatárolt imperfektív események

- (l. Timberlake 2007: 294)
- ‘Tegnap két órán keresztül mostam az autót.’ (orosz > udmurt)

(17) tolon mon biḡdes kiḡ
 tegnap én egész két
 čas mašina miški-sa ul-i.
 óra autó mos-CVB él-PST.1SG

- nyelvjárási meghatározottság (l. pl. Kel'makov 1975, Horváth 2013)



„we cannot say it with one word”

- tariana beszélő (Aikhenvald 2011: 2)
- a beszélők gyakran tudatában vannak, hogy a többigés szerkezetek használata jellemző a nyelvükre (Aikhenvald 2011: 2)
- kontextus és pragmatikai implikációk figyelmen kívül hagyása mint humorforrás:

(18) Abdramov, udmurt lit'eratura-ja učebník-yś 116-ti
Abdramov udmurt irodalom-ADV tankönyv-ELA 116-ORD
bam-ez lidžj-sa pot.
oldal-ACC olvas-CVB kimegy.IMP.SG
'Abdramov, olvasd el a 116. oldalt az irodalomkönyvedben!'
['Abdramov elolvassa a 116. oldalt és gyorsan kimegy az osztályteremből.'...]
(UdmCorp.)

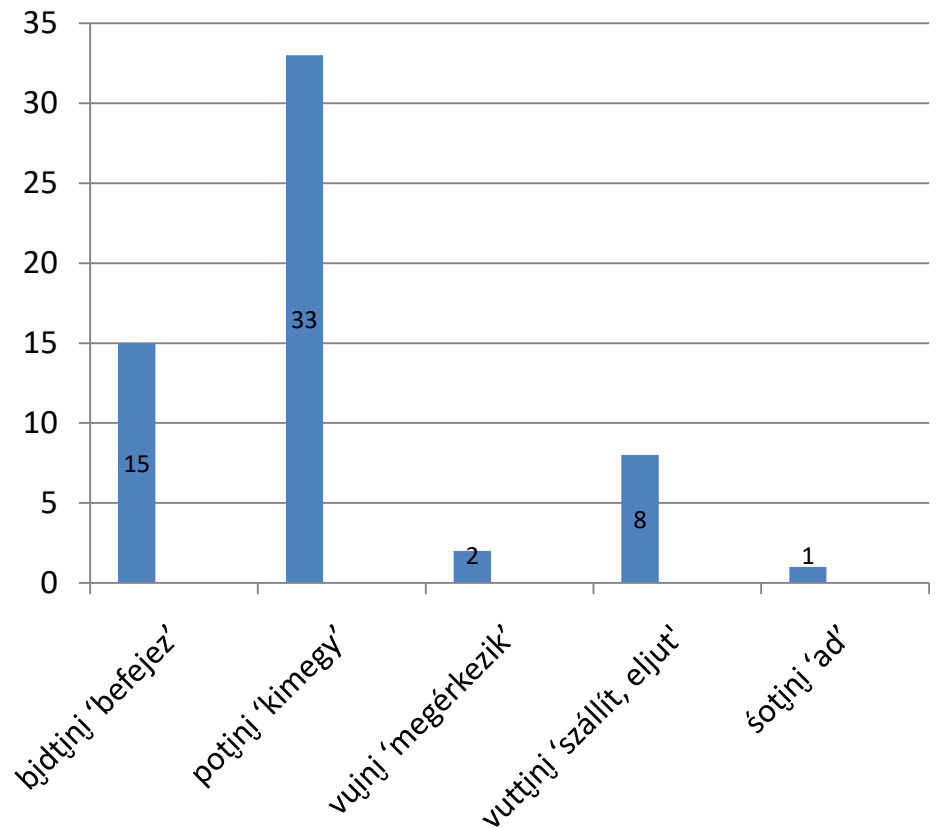
- Chunkok (pl. konvencionalizálódott többszavas kifejezések, l. Bybee 2010: 33–56): - kompozionalitás, + analizálhatóság lehetséges (az udmurt beszélő felismeri a szerkezettagokat és jelentésüket, a közöttük lévő összefüggést)

lidž'i-sa ('olvas'-CVB) + V.PFV

1. Milyen perfektív segédigékkel kapcsolódhat a *lidž'isa* 'olvas' határozói igenév?

- Nyelvjárási meghatározottság?

- Udmurt Corpus: 59 token / 7 millió token



lidž'i-sa ('olvas'-CVB) + V.PFV

- (19) al'i M. Bulgakov-leś, F. Dostojevskij-leś vań
 most M. Bulgakov-ABL F. Dostojevskij-ABL összes
 proizved'eńi-os-ses lidž'i-sa pot-i.
 mű-PL-ACC.3PL olvas-CVB kimegy-PST.1SG
 'Elolvastam minden művét M. Bulgakovnak és F. Dosztojevszkijnek.'
 (UdmCorp.)

- *śotini* ('ad') > benefaktív

- (20) tazalik-ez l'abž-em-en, bides gažet-ez
 egészség-3SG gyengül-PTCP-INS egész újság-ACC
 lidž'i-sa śot-iśk-o.
 olvas-CVB ad-PRS-1SG
 'Mivel meggyengült az egészsége, elolvasom [neki] az egész újságot.'
 (UdmCorp.)

- benefaktívok < 'ad' (l. Heine & Kuteva 2002: 149-151)
- *śotini*: a lexikális szemantika egy része megmarad – tipológiailag gyakori (vö. Anderson 2006: 8)

Segédigék és lexikális jelentés

(21)–(22) Tofa (Anderson 2006: 8)

(21) neš ün-üp turu
 fa nő-CVB AUX.PROG <туру ‘áll’
 ‘Egy magas fa növekszik.’

(22) neš ün-üp oliri
 fa nő-CVB AUX.PROG <oliri ‘ül’
 ‘Egy facsemete növekszik.’

- szemantikai kompatibilitás az AUX eredeti jelentésével

Szerkezeti tagok és argumentumok

- Kritériumok?
- Szórend: 1. CVB 2. ige
- Prototipikus grammatikalizálódott szerkezetek: ált. csak partikulák és tagadószók:

(23) vala-sa no ej vutt-i
ért-CVB PCL NEG.PST.1SG eljut-CNG.SG
'nem értettem meg' (UdmCorp.)

- közös vonzat: minimum az alany

Szerkezeti tagok és argumentumok

(24) jubka-ze diša-sa so košk-i-z „musur” bar-e.
szoknya-ACC.3SG felvesz-CVB ő elmegy-PST-3SG Musur bár-ILL

‘Felvette a szoknyáját és elment a „Musur” nevű bárba. (UdmCorp.)

- konszekutív cselekvések, alanyon kívül külön argumentumok

(25) no šures vile ton-e žugi-sa kel't-o-zi,
és út -ra.ILL te-ACC ver-CVB hagy-FUT-3SG

‘És meg fognak téged verni és ott fognak hagyni az úton.’ (UdmCorp.)

*‘És téged meg fognak verni az útra.’

- az igének külön vonzata van (ILL)
- inkább konszekutív események, de a kel'tinĭ a cselekvés befejezettségét is kifejezi: eredeti jelentés beszűrődése
- hasonló szerkezetek lehettek a grammatikalizáció kiindulópontjai

Szerkezeti tagok és argumentumok

- (26) vetl-em-zes odno_ik gožti-sa ke't-o
látogat-NMLZ-ACC.3PL feltétlenül ír-CVB hagy-FUT-1SG
blog-e.
blog-ILL
'Feltétlenül le fogom írni a látogatásukat a blogba.' (Y. S.)

- (27) vetl-em-zes odno_ik gožti-sa ke't-o.
látogat-NMLZ-ACC.3PL feltétlenül ír-CVB hagy-FUT-1SG
'Feltétlenül le fogom írni a látogatásukat.' (UdmCorp.)

Összegzés

- A grammatikalizálódott konverbumszerkezetek aspektuális szerepe egyéb aspektusjelölőkkel való kombinálódásuk szempontjából is vizsgálándó, figyelembe véve az igék lexikális aspektusát is
- Komplex igeként való értelmezésükkor az areális háttér mellett tipológiai párhuzamok is megállapíthatók
- Az adott szerkezettípus grammatikalizálódási foka önmagában nem állapítható meg:
 - ugyanaz a szerkezet is lehet különböző mértékben grammatikalizálódott más kontextusokban, illetve ugyanaz a segédige más konverbumtípusok mellett
 - bizonyos tényezők figyelembe veendők: szórend, argumentumszerkezet, de a csak grammatikai szempontú vizsgálat nem ad képet ezeknek a szerkezeteknek a működéséről

Irodalom

- Aikhenvald, Alexandra Y. 2011. Multi-verb constructions: setting the scene In Aikhenvald & Muysken 2011. Multi-verb Constructions. A View from the Americas. Leiden/Boston: Brill. 1-26.
- Aikhenvald, Alexandra Y. 2006: Serial Verb Constructions in Typological Perspective. In Aikhenvald & Dixon (eds.) Serial Verb Constructions. A Cross-Linguistic Typology. Oxford: Oxford University Press. 1–68.
- Anderson, Gregory D. 2006: Auxiliary Verb Constructions. Oxford/New York: Oxford University Press.
- Bradley, Jeremy 2015.: Mari converb constructions – Interpretation and translation. In Hilpert, Martin, Östman, Jan-Ola, Mertzlufft, Christine, Rießler, Michael & Duke, Janet (eds.): New Trends in Nordic and General Linguistics. Linguae & Litterae 42. Berlin: Walter De Gruyter, 141–161.
- Bybee, Joan 2010: Language, Usage and Cognition. Cambridge/New York: Cambridge University Press
- Dixon, R. M. W. 2006: Serial Verb Constructions: Conspectus and Coda. In Aikhenvald & Dixon (eds.) Serial Verb Constructions. A Cross-Linguistic Typology. Oxford: Oxford University Press. 338–350.
- Driussi, Paolo 1992/3: Paired Verbs – Serial Verbs in Cheremis. Budapest: FUM. 59–105.
- Drude, Sebastian 2011: ‘Derivational Verbs’ and Other Multi-verb Constructions in Awetí and Tupí-Guarani. In Aikhenvald & Muysken 2011. Multi-verb Constructions. A View from the Americas. Leiden/Boston: Brill. 213-254.
- Georgieva, Ekaterina 2018: Non-finite adverbial clauses in Udmurt. Doctoral dissertation. Szeged: Szegedi Tudományegyetem.
- ELCat/ELP = *Catalogue of Endangered Languages. The Endangered Languages Project.* – <http://www.endangeredlanguages.com> 12.12.2016.
- Ersen-Rasch, Margarete I. 2009: Tatarisch. Lehrbuch für Anfänger und Fortgeschrittene. Wiesbaden: Harrasowitz.
- Heine, Bernd & Kuteva, Tania 2002: World lexicon of grammaticalization. Cambridge/New York: Cambridge University Press
- Johanson, Lars 2011: Grammaticalization in Turkic Languages. – Heine & Narrog (eds.) *The Oxford Handbook of Grammaticalization*. Oxford University Press, 754–763
- Johanson, Lars 1995.: On Turkic converb clauses. In Haspelmath, Martin & König, Ekkehard (eds.): Converbs in cross-linguistic perspective. Structure and Meaning of Adverbial Verb Forms – Adverbial Participles, Gerunds – Berlin: Mouton de Gruyter, 314–347.
- Kelmakov, V. K. [Кельмаков, В. К.] 1975: Спаренные глаголы в удмуртском языке. Вопросы удмуртского языкознания 3. Izhevsk. 90–105.
- Kranich, Svenja 2010: Grammaticalization, subjectification and objectification. In Katerina Stathi, Katerina, Gehweiler, Elke & König, Ekkehard (eds.): Grammaticalization. Current views and issues. Amsterdam/Philadelphia: Benjamins, 101–121.
- Moseley, Christopher (ed). 2010: Atlas of the World’s Languages in Danger. Third edition. Paris, UNESCO Publishing. <http://www.unesco.org/culture/en/endangeredlanguages/atlas> 12.12.2016
- Timberlake, Alan 2007: Aspect, tense, mood. Language Typology and Syntactic description.
- Udmurt Corpora: http://udmurt.web-corpora.net/index_en.html

- Köszönöm a figyelmet!
- horvathlaura2017@gmail.com
- Az előadás a K 125282 sz. NKFI-projekt („A Volga-vidéki finnugor nyelvek tipológiai adatbázisa”) támogatásával készült